*Т.К. Кузнецова,
канд. екон. наук*

*Т.К. Kuznetsova,
Candidate of Econ. Sci.*

ВПЛИВ ЦІНИ ПІДПОРЯДКУВАННЯ ЗАКОНУ НА ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Abstract. The law subordination cost includes the expenses on both the access to a law and the continuation of activities in the frame of the law. In Ukraine, the latter are unjustifiedly high and force gradually the economic entities to pass to the «shadow» medium. First of all, this concerns the expenses related to the payment of taxes. Since the drawbacks in the payment of taxes affect significantly the sphere of social protection, this can destabilize, in the course of time, the socio-political situation in Ukraine, where almost 90% of the population consider themselves poor.

Постановка проблеми. Істотний і, на жаль, системний негативний вплив тінізації економіки на всі сфери суспільно-політичного життя майже кожної країни став останнім часом предметом особливої уваги і великої стурбованості фахівців різних галузей науки, господарської діяльності, державного будівництва та соціальної сфери.

Вони б'ють на сполох, маючи для цього досить вагомі підстави. У загальносвітовому масштабі частка тіньової економіки оцінюється майже у 15% від внутрішнього валового продукту. В африканських країнах цей показник сягає 35%, в Чехії – майже 20%, в Росії – понад 40% [2]. Цифри переконливо свідчать, що «злоякісне захворювання» економіки на тінізацію набуває сьогодні у світі загрозливого масштабу «пандемії».

Аналіз останніх досліджень. В Україні темпи та обсяги зростання тіньового сектору за останні десять років значно перевищують середньостатистичні світові показники. У 1995 р. частка тіньової економіки в Україні становила понад 40% від реального ВВП, а дехто з експертів називав навіть більші цифри – 50–60%. За оцінками Світового банку, рівень тіньового сектору економіки України у 1999 р. становив 47–51%, а в Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році» зазначалося, що тіньовий сектор економіки в країні дорівнює майже 50% від ВВП [1]. За оцінками МВФ обсяг тіньової економіки у ВВП України у 2006–2007 рр. становив майже 52%. Серед країн СНД більший показник лише в Грузії – 63% та Азербайджані – майже 60%, а в інших – значно менший [2].

Метою статті є дослідження впливу ціни підпорядкування закону на деякі аспекти соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу. Отже, на сьогодні тінізація економіки в Україні набула таких обертів, що у поєднанні з криміналізацією суспільства, корумпованістю чиновництва, беспорядністю влади, відсутністю політичної волі та негараздами, спричиненими дією об'єктивних факторів, серйозно загрожує економічній, соціальній та національній безпеці держави.

Вкрай несприятливо впливає тінізація економіки на стан і перспективи соціального захисту населення України. Пересвідчитись у цьому можна на прикладі пенсійного страхування як форми соціального захисту численної і найбільш вразливої частини суспільства.

Слід зазначити, що майбутнє державного пенсійного забезпечення багато в чому залежить від розвитку демографічної ситуації. Її формування в Україні протягом останніх 15 років було зумовлене такими негативними факторами, як скорочення народжуваності, зростання смертності в цілому та смертності серед працездатних, від'ємне сальдо зовнішньої міграції. Усе це призвело до суттєвого старіння населення. Кількість пенсіонерів зросла за останні 30 років більш ніж на 6 млн. і становить нині понад 15 млн. осіб, чи майже 30% загальної кількості населення. Водночас кількість зайнятих працівників формального сектору економіки (саме платників податків і страхових внесків) зменшилась за останні 15 років майже на 4 млн. осіб.

Таким чином, суттєво зросло демографічне навантаження на працездатне і законотрудне населення. Показник цього навантаження $E1/W1$, де $E1$ – кількість пенсіонерів, а $W1$ – кількість працюючих (платників податків) зріс з 0,4 до 0,7. Згідно з прогностичними розрахунками зростання демографічного навантаження триватиме, і приблизно в середині XXI ст. його максимальне значення становитиме 0,9 (за умови збереження існуючого рівня пенсійного віку, який важко підвищити за існуючого рівня тривалості життя в Україні) [4].

Такі обставини стимулюють звуження бази оподаткування, значне збільшення податкового навантаження і цілком природно, що певна частина законотрудних платників податків починає повільно, але неухильно рухатись у напрямі тіньового сектору економіки.

За офіційними даними Національного банку України, у 2006 р. на міжбанківському валютному ринку куплено валюти на суму понад 236 млрд. грн., при цьому, за інформацією Пенсійного фонду України, у зазначений період відповідний збір було сплачено лише з суми 189 млрд. грн. З цілковитою впевненістю можна сказати, що різниця в сумі 47 млрд. грн. є суто тіньовою складовою в придбанні і перерахуванні валютних коштів за кордон. При цьому до Пенсійного фонду не було сплачено збір у сумі 617 млн. грн., а це становить четверту частину річних надходжень до фонду від зазначених валютних операцій (усього у 2006 р. сплата збору з купівлі-продажу валют становила 2,4 млрд. грн.) [2].

Є підстави стверджувати, що збільшення рівня тінізації економіки України призводить до значного звуження бази збирання податків та соціальних страхових пла-

тежів, що відчутно зменшує можливості, обсяги та ефективність соціального захисту населення (особливо бідних його верств) з боку держави.

Ефективність боротьби із соціально-економічними негараздами, можливість розробки дієвого механізму детінізації тісно пов'язана з пошуком відповіді на питання щодо причин існування тіншової економіки. На нашу думку, його ґрунтовне пояснення дає теорія трансакційних витрат, за якою позалегальна економічна діяльність зумовлена, у першу чергу, високими трансакційними витратами, пов'язаними з функціонуванням у межах закону. Ернандо де Сото пропонує об'єднати усі ці витрати одним терміном «ціна підпорядкування закону» [3].

Ціна підпорядкування закону містить витрати доступу до закону і витрати продовження діяльності у межах закону. Як свідчать дослідження, витрати продовження діяльності у межах закону є невинуватно високими в Україні, такими, що поволі спонукають суб'єктів економічної діяльності до переходу в позалегальне середовище. У першу чергу це стосується витрат, пов'язаних зі сплатою податків.

Під час останнього дослідження розвитку підприємництва в Україні Міжнародною фінансовою корпорацією було опитано 900 керівників малих підприємств у 12 містах. Результати дослідження свідчать, що основною перешкодою розвитку підприємництва є надмірний податковий тиск. Так, 83% респондентів вважають занадто високими податкові ставки, 68% – занадто великою кількістю податків, 39% – зазначають невинуватно часту зміну податкової звітності. Переважна більшість опитаних вважає, що недолуга податкова політика держави стимулює приховування доходів від оподаткування.

За даними опитування українських бізнесменів, яке проводила МФК, 14% респондентів повідомили, що приховують 10% доходів, 17% опитаних – від 11 до 30%, 44% – від 31 до 50%, 16% – від 51 до 70%, і 10% – від 71% до 90% [1]. Не викликає сумнівів, що масштаби ухилення від оподаткування в Україні набули характеру стихійного лиха.

Від негараздів із справлянням податків відчутно потерпає сфера соціального захисту, і з часом це може призвести до дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні. Якщо ж взяти до уваги, що за результатами останніх соціологічних опитувань тільки 2% дорослого населення України вважають себе багатими, майже 8% – зараховують себе до середнього класу, а решта – самоідентифікуються як бідні, навряд чи хтось наважиться гарантувати збереження стабільності у суспільстві, де 90% громадян – бідні.

Поки що внаслідок масового ухилення від сплати податків додаткове податкове навантаження лягає на законослухняних платників і на тих, хто, працюючи у бюджетній сфері, не може ухилитися від оподаткування, а це представники не найбільш заможних верств населення. Таке становище з часом провокує нову хвилю ухилення від сплати податків та обов'язкових відрахувань.

Ціна підпорядкування закону часто виявляється надмірно високою і для самих суб'єктів законодавчої діяльності – державних інституцій та осіб, наділених правом законодавчої ініціативи. У таких випадках здоровий глузд, економічна доцільність

та державні інтереси поступаються місцем особистій зацікавленості, лобіюванню групових інтересів та небажанню вирішувати складні й болючі питання, які до того ж не приносять жодних дивідендів, окрім політичних напередодні чергових виборів, коли народ короткий час вважається деякими «друзями народу» не біомасою, а електоратом.

Хоча, розглядаючи певні питання соціального захисту, законодавець виявляє неабияку спритність, кмітливість, а інколи й лукавство. Звернемося до пенсійного законодавства. Низка так званих статусних законів (Закон України «Про статус народного депутата», Закон України «Про статус суддів», Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» та ін., загалом їх більше 20) регламентують особливі умови державного пенсійного забезпечення для деяких категорій громадян, дозволяючи їм отримувати пенсії, які в десятки, а інколи й у сотні разів перевищують пенсії переважної більшості українських пенсіонерів.

Замість розв'язання проблеми особливостей оплати праці у важких і шкідливих умовах шляхом надання грошового відшкодування, тобто підвищення поточної заробітної плати, приймаються законодавчі акти, які встановлюють пільговий вік виходу на пенсію (на 5–15 років нижчий від існуючого) майже для 20 категорій працівників. Як наслідок, кількість пенсіонерів-пільговиків за віком перевищує 30% від загальної кількості пенсіонерів за віком. Таким чином держава в особі законодавця перекладає вирішення цього питання «на потім» і на молодші покоління, чисельність яких дедалі зменшується, тоді як тягар демографічного, а отже й податкового навантаження, постійно зростає.

Висновки. Діяльність у тіньовому секторі є суттєвою проблемою для ринку праці, для створення дієвої системи державного медичного страхування, для багатьох інших галузей соціального спектру. Ризики поглиблення тінізації економіки надто великі. Тому суспільство має вжити адекватних заходів для її нейтралізації. По-перше, потрібно істотно зменшити трансакційні витрати, пов'язані з діяльністю в межах закону, бо інакше економіка України продовжуватиме рухатись у позалегальному напрямі. По-друге, необхідно знайти дієві важелі впливу суспільства на владу, які унеможливили б нехтування закону зверху та нівелювання ціни підпорядкування закону під свої особисті інтереси.

-
1. *Іванова Н.Ю.* Ціна підпорядкування закону – вимірник вартості легального функціонування підприємств / Н.Ю. Іванова, Т.К. Кузнецова, В.Д. Бабій // Наук. записки НАУКМА. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – (Серія «Економічні науки»). – Т. 19. – С. 47–50.
 2. Особливості та шляхи детінізації економіки України : матеріали «круглого столу» / за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 110 с.
 3. *Олейник А.Н.* Институциональная экономика : учеб. пособие / А.Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000.
 4. *Шевчук П.І.* Соціальна політика / П.І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.